

Een aanwinst voor de bordeelliteratuur

Lidewyde, Een Liefde en de doorbraak van de pornografie

Rick Honings

HET BINDE VAN EEN TABOE

Neuken, naaien, pijpen en aan de bef gaan. Zulke woorden werden in 1964 door Jan Cremer in de Nederlandse literatuur geïntroduceerd.¹ De betekenis van 'pornografie' zoals vermeld in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 'het schrijven van ontuchtige literatuur', was volgens velen dan ook op diens 'onverbidelijke bestseller' *Ik Jan Cremer van toepassing*.² In de roman worden immers de seksuele escapades van de ik-persoon Jan Cremer uitbundig beschreven.

Critici raageerden verbijstend. Dichter, prozalist en criticus Pierre H. Dubois verweet De Bezige Bij dat de uitgeverij 'onder het mom van progressieve openhartigheid en vrijmoedigheid' in werkelijkheid een 'hoewelheid vuil als literatuur in de handel' bracht.³ De recensent van *Panorama* op zijn beurt was bevestigend dat Cremers roman de ondergang van de jeugd zou betekenen en riep ouders en voogden op hun kinderen te controleren: 'Gaat het in Nederland dezelfde kant op als in Zweden? Daar hebben nu honderd professoren een fel pleidooi gehouden tot het herroepen van de bandeloosheid, die er gemeengoed was geworden. Daar viert de ongebonden seksualiteit hoogtij... met rampzalige gevolgen. Moet het, in naam van het modernisme, in ons land net zo gaan? Wij zouden aan de paar ouders in Nederland, die nog gezag hebben over hun kinderen, willen vragen: probeer te weten te komen welke boeken uw tieners lezen en houd het oog op hun moraal!'⁴ Inmiddels is *Ik Jan Cremer* al lang niet meer schokkend, na het verschijnen van buitenlandse romans als *Het seksuele leven van Catherine M.* (2001) van Catherine Millet en *Vochtige streken* (2008) van Charlotte Roche. Daarin doen de auteurs zonder scrupules en tot in alle details hun seksleven uit de doeken.

De weinig verhullende wijze waarop tegenwoordig over erotiek wordt gepubliceerd, staat in schril contrast met hoe in vroegere periodes over seksualiteit werd geschreven. Vooral in de negentiende eeuw probeerde men de naakte, rauwe werkelijkheid met een masker der beschaving af te schermen.⁵ Naar buiten toe trachtte de elite de schijn op te houden van een nette, burgerlijke biedemeiersamenleving, waar men dagelijks uit de Statenbijbel voorlas, af en toe een bescheiden borreltje dronk en alleen stichtelijke boekjes verslond, met op de achtergrond een truttig bloemetjesbelang: symbool van het geïdealiseerde gezinsleven.

Deze verhullingsstrategie slaagde zo goed, dat er haast geen sporen bewaard zijn van pornografie in de negentiende eeuw. Pornografische boekjes, die ongetwijfeld onder de toonbank zullen zijn verkocht, zijn vrijwel niet bewaard gebleven.⁶ Dit terwijl de samenleving doordrenkt was van erotiek, prostitutiebezoek en overspel. Zo was Jacob van Lennep, die in *De lotgevallen van Klaasje Zeventster* (1865-1866) afkeurend schreef over buitenechtelijke verhoudingen en personen die buiten de pot pissen, wel getrouwd, maar had hij tegelijkertijd buitenechtelijke kinderen en een geheime affaire, en was hij niet vies van dames van lichte zeden. Men hoeft de brieven van Gerrit van de Linde, alias De Schoolmeester, maar te lezen om te weten hoe de negentiende-eeuwer echt over seks dacht. Zo schreef hij aan Van Lennep hoe hij als Leids student in 1836 met zijn medestudent Soek de sleutels van zijn kamer ruilde. Gerrit kroop bij de dochter van Soeks hospita in bed. Soek bij de dienstmaagd van Gerrit:

*Hij werd ontfangen met een 'ben jij it', ik met 'is u het Kees', wij antwoordden beiden 'ja, doe open as de bl.' Hij was succesful, doch ik, helaas! Zoolang Miss M. dacht dat het Keesjen was ging alles naar wensch, en deze illusie duurde tot ik onder de dekens was gekropen, doch, gelijk Aart Veder van een groentvrouw verhaalt die in de nachtschuit haar pissende vriendin aan haar *fluit* herkende, zoo scheen Miss M. Keesjen aan *zijn* instrument te kunnen onderscheiden van alle anderen. Althans zoodra ik van leër begon te trekken was alles verbruid, mijn stem had mij niet kunnen verraden, want ik had geen bek opengedaan sints ik de kamer was binnen getreden, hetgeen Miss M. aan Keesjen's dronkenschap toe-*

schreef, doch zij herkende mij helaas aan iets anders en al mijne smeekgebeden waren vruchteloos.⁷

Het moge duidelijk zijn: seksualiteit en lust waren ook in de negentiende eeuw alomtegenwoordig. De openhartige brieven die Van de Linde aan Van Lennep schreef, waren echter niet bedoeld om te publiceren. Een eerste uitgave ervan verscheen pas in 1977.⁸

In de literatuur van de vroege negentiende eeuw komen geen expliciet pornografische passages voor. Men was al geschokt door het feit dat Van Lennep zijn naïeve personage Klaasje Zevenster in zijn gelijknamige roman in een borddeel liet belanden. Dit leidde tot een literaire rel. In de kritiek werd de roman schandelijk genoemd: 'Van Lennep heeft een boek geschreven verderfelijker dan de zedelooste roman, welke ons immer te hand kwam.' De betreffende recensent vond het gevaarlijk, omdat het een leerschool was voor onzedelijkheid, 'een handleiding tot de kennis van het borddeel-*wezen* en de dierlijkste impudiciteit?'

De behoefte aan opwindende lectuur bleek evenwel uit de verkoopcijfers en populariteit van *Klaasje*. De criticus van het culturele tijdschrift *Vaderlandsche Letter-Oeffeningen* stelde: 'Kom op openbare plaatsen of in huiselijke gezelschappen, op stoombooten of in de koffijkamers van vergaderingen, en ge zijt er bijkans zeker van, dat, als het gesprek niet loopt over ons ministerie of over den oorlog in Duitschland, over de Cholera of de Indische zaken, "Klaasje" op de baan komt.' Deze recensent was overigens mild over het boek. Het was niet schandelijk, omdat de lezer niet opgewonden raakte door wat hij las, zoals in andere boeken die 'de verbeelding prikkelen, een onmerkbaar vergif uitstorten in eene reine ziel, de ondeugd in een verleidend, voor 't minst verschoonend daglicht plaatsen, ja er eenen wegslependen roze-gloed over verspreiden.' De borddeelscenes hadden volgens hem een serieuze functie:

De uitvoerigheid der schilderij doet walgen van de zaak; alles is gemeen, afschuwelijk, en daarom stuitend voor het gevoel voor het zedelijk schoone. Een jeugdig hart dat er door bedorven wordt is reeds bedorven; maar de lezer die er smaak in vindt, dien het medesleept van wege het aanschouwelijke, heeft zedelijken wansmaak. Men huivert er niet bij van de zonde, maar men walgt van

de wijze waarop gezondigd wordt. Men siddert niet ieder oogeblik dat Nicolette [= Klaasje Zevenster] vallen zal in de allerlistigste strikken die men harer onschuld spant; maar men beklaaft haar dat zij in een zoo ellendig hol is geraakt. De tooneelen zijn onkiesch voor eenen zuiveren zedelijken smaak, niet omdat zij doen denken aan 'dit of dat', maar omdat men door den schrijver ondersteld wordt, met aandacht voor het gelezene te verwijlen in eenen zoo afzigtigen modderpoel.¹⁰

Toch zou in deze tijd de expliciete beschrijving van seksualiteit definitief in de literatuur doorbreken. Dat ging niet geleidelijk, maar op dezelfde manier zoals in de negentiende eeuw de pokken met een stuip konden uitkomen. Mede verantwoordelijk daarvoor was de 'scheldcriticus' Lodewijk van Deyssel, pseudoniem van Karel Joan Lodewijk Alberdingk Thijm (1864-1952).¹¹ In de tijd waarin hij opgroeiende was men onophoudelijk bezig met het vermijden en verbieden van onanie. Velen waren van mening dat masturbatie gevaarlijk was, en tot zwakheid, verweking van het ruggenmerg, ziekte en dood kon leiden.

Bij de drogist verkocht men plantaardige middeltjes om de gewolgen van onanie te bestrijden. Negentiende-eeuwse kranten bevatten advertenties als: 'Zenuwenstoringen en zwaktoestanden veroorzaakt door ziekelijke bloedvormingen, lange bloedstrijstand, bloedingen, gebrek aan bloed, sterke witte vloed, storing of belemmering der maandelijksche stonden enz. of door vroegere geslachts-buitensporigheden (zelfbevlekking, onreinheden, onmagt enz.) bekomen zekere en ware genezing door de Coca-bereidingen van doctor José Alvarez.' Wetenschappers als Hermannus Boerhaave en Alexander von Humboldt waren reeds overtuigd van de bijzondere werking van de Peruaanse cocoplant, voegde men eraan toe.¹²

Er werden verenigingen opgericht die optriepen tot een rein leven en die waarschuwden voor de gevaren van 'zelfbevlekking'. Ook verschenen er zelfhulpboeken, die vaak herdrukt werden, met titels als *Hoe kan men het verlaoren of verminderd manlijk vermogen weder bekomen en versterken?*, *Nood- en hulpboekjen voor alle welke in de liejde of door zelfbevlekking buitensporig zijn geweest*, en *Kort en zaaklijk onderwijs voor hen die zig door een onmaatig mingemot, of door de zelfbevlekking, hunne gezondheid benomen hebben*.

Nog in 1898 werd de onanie genoemd als een gevaarlijke afwijking in een boekje over *Een zevental sexuelle gebreken*, naast impotentie, nymphomanie, lesbische liefde, verkrachting, ontmaagding en geslachtsziekten.¹³ Lodewijk van Deyssel leed in zijn jeugd sterk onder dit taboe. Naar verluidt bond zijn vader, Josephus Albertus Alberdingk Thijm, de voorman van de rooms-katholieken, zijn zoon zelfs elke avond een weinig comfortabele antonaneergordel om, om er toch maar voor te zorgen dat deze 's nachts niet in de verleiding zou komen.¹⁴

Het was juist Lodewijk van Deyssel die de masturbatie voor het eerst openlijk een plaats zou geven in de Nederlandse literatuur. Eind 1887 publiceerde hij te Amsterdam zijn roman *Een Liefde*, die in het preutse en christelijke Nederland veel ophef veroorzaakte. De auteur werd van verschillende kanten van onzedelijkheid beschuldigd, maar iedereen las zijn boek. Vooral het dertiende hoofdstuk, waarin bepaalde expliciete passages in latere edities geschrapt werden, zorgde voor beroering, vanwege de uitvoerig beschreven masturbatie van de (ook nog eens vrouwelijk!) hoofdpersoon Mathilde. Dat mensen nieuwsgierig waren naar het boek blijkt bijvoorbeeld uit de archieven van het leemuseum te Haarlem. Een van de leden stelde voor om *Een Liefde* te bestellen, maar een ander lid reageerde hier afkeurend op: 'Dit quasi-kunstwerk behoort niet in een Leemuseum maar in een pornografische bibliotheek!'¹⁵ De aanvrager verdedigde zich door te stellen dat hij de tweede druk bedoelde, waar de beruchte masturbatiescène uit was geschrapt. Deze anekdote laat zien dat het boek een mijlpaal vormt in de geschiedenis van de pornografische literatuur in Nederland.

EEN VLAG OP EEN MODDERSCHUIT: LIDEWYDE

Van Deyssels roman staat in een literaire traditie – die van het naturalisme. Al eerder was de criticus Cd. Busken Huët (1826-1886), alias de 'Beul van Haarlem', hem voorgegaan. Hij had in 1868 zijn debuut *Lidewyde* gepubliceerd, dat als een voorloper van de naturalistische roman kan worden beschouwd. Het boek is wel getypeerd als de Nederlandse *Madame Bovary* (1857).¹⁶ Vanwege zijn wijldopige en stroeve stijl wordt het tegenwoordig nauwelijks meer gelezen. Het centrale

personage is Lidewyde. Zij wordt beschreven als een weinig sympathieke, egoïstische en enkel op de bevrediging van haar lusten gericht vrouw, die mannen moeiteloos om haar vinger weet te winden. Zo ook André Kortenaer, die aanvankelijk deugdzaam is en trouw aan zijn verloofde, de liefallige Emma, maar die Lidewyde ten slotte niet kan weerstaan. Het boek vertoont kenmerken van een naturalistische roman, vanwege de relatief objectieve verteller, de determinerende omstandigheden en de wetenschappelijke laboratoriumsituatie. Zoals Zola dat later ook zou doen, plaatste Huët zijn hoofdpersoon in een context waarin hij in botsing kwam met een ander temperament.¹⁷

De roman *Lidewyde* zorgde voor ophef vanwege het openlijke overspel dat erin beschreven wordt. Kortenaer geeft uiteindelijk toe aan zijn onstuimige driften en slaapt met de schone Lidewyde. Dat moet hij met de dood bekopen, omdat de bedrogen echtgenoot, Andrés neef Adriaan Van Dijk, hem tot zelfmoord dwingt. Het boek bevat passages die vanwege hun realisme door de lezer als prikkelend konden worden ervaren. Zo beschreef Huët het moment waarop André Kortenaer door lust wordt overmand aldus:

Reeds voor het bekomen verlof, ofschoon zij het niet aldus bedoeld had, had zijne hand over haren schouder heen, haar gewaad ontknoopt, en viel het matte licht der van den zolder afhangende lamp op haar nu met geen enkel floers bedekten boezem. Het haatte niet dat zij met den eenen arm hem van zich poogde af te weren en met den anderen haar kleed bijeenhield. Haar gordel zelf bezweek weldra voor zijne drift, die alles wilde aanschouwen. Toen ook de laatste sluijer verwijderd was, deed hij eene schrede achterwaarts, verslond met de oogen het golvend marmere van Lidewyde's schoonheid, drukte haar nog eenmaal aan zijne borst, en ging.¹⁸

De roman bevat zelfs een sm-scène avant la lettre. Aan het slot tuchtert Van Dijk zijn naakte echtgenote, om haar te straffen voor haar losbandige en ontrouwe gedrag:

[Hij tastte] naar zijne zweep en viel op haar aan. Zij wilde vlugten en om hulp roepen, doch reeds bij de eerste schrede struikel-

de zij over haar nachtgewaad en storte voorover op den grond. Hij wierp zich op haar, scheurde haar den halsdoek van de borst, snoerde haar daarmede den mond, en stiet, toen zij zich aan zijne kniën wilde vastklemmen om weder op te staan, haar meedoogenloos van zich af. Vier, vijf, zes malen snorde de lange zweep boven zijn hoofd door de lucht en kwam zij met een doffen slag op Lidewyde's krimpig ligchaam neder. Met striem aan striem teisterde Adriaan de schoone ledematen, waarvoor André een uur te voren zou hebben willen nederknielen.¹⁹

Kritiek (van christelijke zijde) kon niet uitblijven. In *De Nederlandse Spectator* uitte men commentaar op de 'bloote zinnelijke dritfen' die werden beschreven. De anonieme criticus vond dat de idyllische liefde die in het begin van het boek wordt beschreven tussen André en Emma als nietsbetekenend wordt afgeschilderd. De dood van Kortenaar aan het einde werd 'een vlag op een modderschuij' genoemd; het personage boezemde de recensent door zijn overspel zoveel afkeer in, dat hij geen medelijden kon voelen. Voor de beschrijving van de listige Lidewyde had hij evenmin sympathie: 'Walgelijker tekening hebben we, — buiten de bladzijden van een franschen roman, — zelden of nooit ontmoet.' Zij speelt de rol van een 'vuige verleidster', en Huert 'spart zijnen lezer geene der walgelijke details'. De recensent keurde het af dat de mens in het boek 'zoo weinig boven het dier verheven' wordt voorgesteld en 'dat de eenvoudige dierlijke dritfen' op gelijke voet werden geplaatst met menselijke hartstochten. Hij wenste Busken Huert toe dat zijn boek spoedig vergeten zou worden.²⁰

Een andere criticus noemde de roman een bewijs van de zedelijke toestand van de auteur, meende dat de naam Lidewyde beter verbas-terend kon worden tot 'Liederlijk wijf' en dacht dat er zeker lezers zouden zijn die het boek pornografisch en tot hun schade zouden lezen, 'die er door geprikkeld zullen worden tot onreine lusten'.²¹ Weer een andere criticus verweet Huert dat hij een 'door en door sensueel' werk had geschreven, boordevol zinnelijke personages, die onophoudelijk in strijd handelen met de kuisheid en goede zeden. Hij legde zijn standpunt uit met een vergelijking: 'Wij zien gaarne een fraai vuurwerk, maar zullen toch niet verzuimen, om het te ontsteken op zulk een wijze, dat het geen schade toebrengt aan zaken, welker bezit ons meerder waard is dan het genot.'²² Met name christelijke critici wa-

ren ervan overtuigd dat de roman *Lidewyde* van invloed kon zijn op de verboden dritfen en lusten van de lezers. Ze beschouwden het, ook al zeiden ze dan niet met zoveel woorden, dus als pornografie.

Dat het boek prikkelend kon werken, blijkt uit een beschouwing die Lodewijk van Deyssel in 1888 publiceerde onder de titel 'Lidewyde? Hij had Huets 'uitmuntende' werk als jongen van zestien of zeventien jaar met 'een buitengewoon heimelijk plezier' gelezen. Hij vond het, ondanks de stroeve stijl, een sensueel boek, zo legde hij uit, dat ook 'zijn onduidelijkheid had, zijn sensueel tintje, en dus, meisjes, handen thuis!' Hij beschouwde *Lidewyde* zelfs als een 'model-boek', waarin geen brave burgerlijke, maar onwettige liefde werd beschreven: 'van lijf tot lijf, een liefde met sensuele bestanddeelen'. Kortom, hij had het als jongen gelezen als een opwindend en pikant boek: hij ondervond een 'streelende kriebeling' als hij las over een blote vrouw onder een sluis (Lidewyde), waarbij hem het gevoel bekreep haar 'te behoeren, behoeren, wat er onder dien sluiser is en wat er nu gebeuren zal, — want er gaat nu iets heel aangenaams, maar verbodens gebeuren'.²³ Toen Van Deyssel als jongeling Huets roman las, kon hij niet vermoeden dat hij enkele jaren later zelf in diens voetspoor een roman zou publiceren die als nog veel schokkender werd ervaren.

KUPE- EN BORBELLITERATUUR: EEN LIEFDE

Zorgde Busken Huert al voor enige opschudding, Van Deyssels *Een Liefde* die op 16 december 1887 in een oplage van 550 exemplaren verscheen, veroorzaakte in Nederland een heuse golf van verontwaardiging. De jonge schrijver verwerkte, geïnspireerd door Émile Zola, diverse naturalistische ideeën; het boek wordt dan ook gezien als een van de eerste volwaardige naturalistische romans in Nederland.²⁴ De plastische beschrijving van erotisch schoot velen in het verkeerde keelgat. De auteur en zijn boek werden vrijwel onmiddellijk gekend tot de 'école pornographique'.²⁵ Kennelijk was Van Deyssel zelf ook enigszins geschrokken van de reacties, want de tweede druk verscheen pas twaalf jaar later, in een gekuiste versie.

In *Een Liefde* volgen we het leven van het gevoelige, dromerige en nogal naïeve meisje Mathilde de Stuwten. Ze wordt verliefd op de oudere en nuchtere Jozef van Wilden, met wie ze ten slotte trouwt. Tijdens hun huwelijksreis overlijdt, tot haar grote verdriet, Mathil-

des vader; haar moeder was al jaren eerder gestorven. Hierdoor kan Mathilde niet langer terugvallen op de oude, vertrouwde wereld van haar jeugd. Het huwelijk met Jozef werpt vrucht af, een zoon: Felix, maar resulteert al spoedig in een botsing tussen ideaal en werkelijkheid. Het boek beschrijft op die manier de geschiedenis van een ont-nuchtering.²⁶ Mathilde lijdt aan een (erfelijke) hartkwaal, de karak-ters van beide echtelieden zijn niet compatibel en ze groeien gaande-weg uit elkaar. Beiden koesteren uiteenlopende idealen: Mathilde ge-looft in pure liefde, maar komt tot de conclusie dat Jozef geen ideale man is. Jozef, die een rustig leven wilde leiden met 'een vriendelijke goede geile wettige vrouw',²⁷ raakt eveneens teleurgesteld, gaat steeds vaker op reis en zoekt de liefde ten slotte buiten de deur. Zo blijkt hun verhouding geen ideale relatie, maar *een* liefde – een liefde van der-tien in een dozijn.

Een van de doelstellingen van het naturalisme was om de werke-lijkheid natuurgetrouw en in al zijn facetten te beschrijven, waarmee auteurs zich afzetten tegen de idealiserende literatuur van de vroege negentiende eeuw. Hiermee verbonden was een grote belangstelling voor seksualiteit.²⁸ Toch is de manier waarop in *Een Liefde* over sek-sualiteit wordt geschreven allesbehalve realistisch. In het dertiende hoofdstuk maakt de naturalistische stijl plaats voor een sensitieve, impressionistische en door *écriture artiste* gekenmerkte stijl. In die-pe eenzaamheid en verdriet, terwijl ze zich door Jozef verlaten voelt, raakt Mathilde in een haast mystieke stemming. Terwijl ze in de tuin ligt en zich koestert in het zonlicht, wordt ze overweldigd door tal-loze kleuren en geeft ze zich ten slotte over aan zelfbevrediging:

Mathilde voelde zich heffen en zich wechgaan, heenge dragen door de kleurenverbijstering. Haar oogen dooffden uit. Eén even ontsta-ken zij weer. Toen zag zij alles met wit-krullende wit-blauwe gazen en vlekken glans-blauw beneveld. Haar beenen krompen samen omhoog, haar buik huiverde te-rug. Haar schrikkende handen grepen naar haar geslachtsdeel. Het slijm sapte uit haar openzij-genden mond, heete trillingen jilden in haar achterhoofd, haar ge-slachtsdeel spooog zijn wellustvocht in het stijve stugge hemd. Haar oogen snikten hun heete tranen uit, die als zoute druppels in de hoeken van haar mond vloeiden.

En langzaam sloop zij in met een openhangenden mond.²⁹

Had men *Klasje Zevenster* en *Lidewyde* al schokkend gevonden, de-ze expliciete beschrijving van seksualiteit was voor velen een brug te ver. Dat het bovendien een vrouw was die zich openlijk overgaf aan haar erotische verlangens, maakte het alleen maar erger. Hoe-wel er van meet af aan ook waardering was voor het boek, vonden de meeste critici dat het de onzedelijkheid stimuleerde, omdat het geen edele en zedige gevoelens zijn die uiteindelijk triomferen.³⁰ De typering van J.H. Rössing, die vond dat men het boek beter onder de toonbank kon verkopen, omdat hetelijk gaf van lage wellust, vat de kritiek misschien het beste samen. Hij noemde *Een Liefde* 'een grote aanwinst voor de kuf- [kroeg] en bordel literatuur'. Zelfs Van Deyssels letterkundige vrienden, zoals Willem Kloos en Frederik van Eeden, lieten zich, hoewel ze zeer lovend waren over de roman, kri-tisch uit over (met name) het dertiende hoofdstuk. De eerste noem-de het een 'onwettig boek', vol zaken 'waar men in gezelschap niet over spreekt'.³¹ Voor Van Eeden hoefde de explicietheid niet zo; de beschrijvingsdrijf van de naturalisten vergeleek hij met het uit-rukken van een waterlelie:

Als nu iemand op die bloemen toegaat om hen te hebben, te be-zitten – en hij vat ze onder de bloem in het water aan, en hij trekt ze naar zich toe, dat ze diep onderaan los breken met een zacht knappen – en er komt dan een lange, lange rolronde bruinige steel te voorschijn, slap, nat en lam – dan doet mij dat aan, alsof ik een lieve, schoone vrouw een langen darm uit het blanke lijf zag ha-len. Doe het niet, neen, doe het niet – zij waren goed en volmaakt schoon zoo, ik wil het niet – ik wil niet weten hoe die steel is, hoe zij vastzitten in den modder, hoe zij gevoed worden door den zwarten grond. Nu zijn ze leelijk en lamlendig en sierloos, – maar gij, die ze losrukte, hebt ze zoo gemaakt; dat leelijke was er niet, dat leelijke was niet leelijk, want ik zag het niet.³²

Was het boek pornografisch bedoeld? Wilde Van Deyssel zijn lezers met *Een Liefde* seksueel prikkelen? Het is niet bekend of het boek de-ze werking heeft gehad, maar de wijze waarop Mathildes masturba-tie wordt beschreven doet weinig pornografisch aan. Haar orgasme is, in het licht van haar teleurstelling, eerder een teken van haar grote, maar onbereikbare verlangen en daarom eerder tragisch te noemen.

Het paat bij het overkoepelende thema van de roman: deceptie en ontmunchering. Het leven is geen groot genot en je moet er maar het beste van zien te maken. In dit licht is het einde van de roman ook triest: Mathilde komt niet in opstand, ze streeft niet langer naar vervulling van haar idealen, ze pleegt ook geen zelfmoord (zoals Eline Vere in Couperus' gelijknamige roman), maar legt zich ten slotte bij haar situatie neer en verandert in een burgerlijke matrone: 'Mathildes gezicht bojde aan tot dat van een gewone deftige dame.'³³ Negen maanden later zou ze opnieuw moeder worden. In die zin staat de onwelvoeglijkheid van het boek in dienst van de algemeen menselijke thematiek die *Een Liefde* aan de orde stelt: teleurstelling in en het onvervulbare verlangen naar ware liefde. Het is dan ook niet toevallig dat Van Deyssel in latere drukken allerlei pornografisch getinte woorden en uitdrukkingen door meer esthetische verving. Zo veranderde hij 'Jozef zat te gelien als een gek' in 'Jozef zat haar met verlangen te bekijken' en liet hij woorden als 'naaien' achterwege.³⁴

Zelf vond Van Deyssel de masturbatiescène niet onwelvoeglijk. Hij beschouwde Mathildes orgasme als een uiting van schoonheid: 'Ik vind dat niet walgeelijk, ik begrijp niet hoe dat walgeelijk kan zijn. Een poeplucht te ruiken, dát vind ik walgeelijk om dat het mij onaangenaam aandoet. En de onanie van Mathilde doet mij niet onaangenaam aan. Het is voor mij de meest intense snik van verrukkingslijden van een vrouw in liefde. Ik zie het wellustrocht biggelen als een groote traan, en werkelijk, reëel, heelemaal, zie ik geen onderscheid tusschen de traan van het oog en de traan van het geslachtsdeel.' Hij zag het als de taak van de literatuur om erotiek te beschrijven en verzette zich tegen de bekrompenheid van de vroege negentiende eeuw: 'Het geslachtsleven als een groot en zuiver geluk openlijk te vereeren vind ik rein, het als iets geheims, verborgens te beschouwen, niet.'³⁵

BESLUIT

Een Liefde mag met huidige maatstaven gemeten misschien geen pornografie heten, veel tijdgenoten vonden het desondanks een schokkend boek. Maar hoe het ook gelezen werd, het staat vast dat het, na *Lidewyde* van Busken Huët, de weg vrijmaakte voor meer expliciete beschrijvingen van seks in de literatuur. Na Van Deyssel zouden

ook andere auteurs vrijmoediger over erotiek gaan schrijven. Zo beschreef Couperus in de roman *Langs lijnen van geleidelijkheid* (1900) eveneens het seksuele verlangen van een vrouw, de drieëntwintjarige Corriële de Retz van Loo. Aan het slot wacht ze op de komst van haar ex-man, aan wie ze zich ten slotte opnieuw overgeeft, na een onstuimige liefde in Italië: 'ze luisterde naar zijn pas, zij verlangde, dat hij komen zou, haar vleesch trilde hem tegemoet. En toen hij binnenkwam en haar naderde, sloten haar armen zich om hem heen met een gebaar van diep in zich bewuste zekerheid.'³⁶ Ook Jacob Israël de Haan was zonder twijfel schatplichtig aan Van Deyssel. Zijn debuutroman *Pijpeliyntjes* (1904) bevat voor die tijd expliciet homo-erotische scènes, met zinnen als: 'M'n adem heethijgde en heftig stond mijn verlangen om hem te nemen en te zoenen, overal.'³⁷ Zo heeft Loedeijk van Deyssel met *Een Liefde* een definitieve doorbraak gecreeerd van de pornografie in de Nederlandse literatuur.

- de vrouw een jonge, naïeve man. Het boek leidde tot zeer heftige protesten, en er verschenen tientallen brochures over 'Madame Bovary in Holland'. In *De avonturen van Klaasje Zevenster* (1865-1866) beschrijft Jacob van Lennep hoe een jong meisje buiten haar schuld in een borddeel terecht komt, en laat hij de lezer een kijkje nemen in een Haags borddeel. Met name dit laatste riep een storm van protest op.
- 34 Over de romans *Klaasje Zevenster*, *Lidewyde* en *Een Liefde* zie de bijdrage van Rick Homings in dit boek.

Rick Homings

Een aanwinst voor de borddeelliteratuur

- 1 Xandra Schutte, 'Beroep: Jan Cremer', in: *De Groene Amsterdammer*, 26 augustus 1998.
- 2 Zie hierover ook de bijdrage van Veronika ter Harmseel Havilková in dit boek.
- 3 Pierre H. Dubois, 'Van ondergrondse naar onderwereld met Ik, Jan Cremer', in: *Het Vaderland*, 14 maart 1964.
- 4 [Auteur onbekend], 'Pervers van de pers. Schokliteratuur komt in de mode, en wie beschermt de tegenwoordige jeugd?', in: *Panorama*, mei 1964.
- 5 Marita Mathijssen, *De gemaskerde eeuw*. Amsterdam 2002.
- 6 Zie hierover de bijdrage van Marita Mathijssen in dit boek.
- 7 Geciteerd naar Marita Mathijssen, *Waarde Van Lennep. Brieven van De Schoonmeester*. Amsterdam 1977, 99.
- 8 Mathijssen, *Waarde Van Lennep*.
- 9 A. van Brussel, *Een schandelijk boek. Bestraffend woord aan Mr. J. van Lennep over de zedeloze strekking van Klaasje Zevenster*. Amsterdam 1866, 6-7. Zie ook Karen Peters, 'Een schandelijk boek. Klaasje Zevenster en opvattingen over prostitutie in de negentiende eeuw', in: Mirjam de Baar [e.a.] (red.), *In de ban van het verhaal. Eijfde jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*. Nijmegen 1990, 26-54.
- 10 *Vaderlandische Letter-Oeffeningen* 1866/1, 522-524.
- 11 Geen auteur kreeg zo'n uitvoerige biografie, waarin men zijn leven bijna van dag tot dag kan volgen, als Van Deyssel: Harry G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890 en Een vreemd ding op de wegen. Het leven van Lodewijk van Deyssel vanaf 1890*. Amsterdam 1997, 2003.
- 12 *Leydsche courant*, 21 november 1876.
- 13 J. Schoondermark jr., *Een zevental sexuelle gebreken. (Impotentia*

Onanie - Nymphomanie - Lesbische liefde - Verkrachting - Ontnagting - Venetie). Amsterdam 1898.

- 14 Zie Marita Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek, 1820-1880*. Nijmegen 2004, 87.
- 15 Zie Boudien de Vries, 'De roman "Lidewyde" en de burgerlijke leescultuur. Lezers en leesgezelschappen in de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 25 (1999), 142.
- 16 T.H. de Beer, *Madame Bovary in Holland. Kunstmiskennings! à propos van Huët's roman* [...]. Zaandijk 1868.
- 17 Olf Praamstra, *Busken Huët. Een biografie*. Amsterdam 2007, 443.
- 18 Cd. Busken Huët, *Lidewyde*. Arnhem 1868, 290-291.
- 19 Busken Huët, *Lidewyde*, 310-311.
- 20 *De Nederlandsche Spectator* 1868, 237-238.
- 21 *Waarheid in liefde. Een godgeleerd tijdschrift voor beschaafde christenen* 1868, 731.
- 22 *Stermen voor waarheid en vrede. Evangelisch tijdschrift voor de protestantsche kerken* 1868, 785.
- 23 L. van Deyssel, 'Lidewyde', in: L. Van Deyssel, *Verzamelde opstellen*. Amsterdam 1904, 154, 162, 166, 182.
- 24 Harry Prick spreekt van 'de eerste overwegend naturalistische roman binnen ons taalgebied'. Zie Harry G.M. Prick, 'Nawoord bij de heruitgave van de eerste druk', in: L. van Deyssel, *Een Liefde*. Amsterdam 1975, 1.
- 25 Prick, 'Nawoord', 11.
- 26 Vergelijk Ton Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*. Amsterdam 1990, 50. Zie in dit kader ook Ton Anbeek, *De naturalistische roman in Nederland*. Amsterdam 1982.
- 27 L. van Deyssel, *Een Liefde*. Eerste deel. Den Haag 1975, 57.
- 28 Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, 40-42, 50-51.
- 29 Van Deyssel, *Een Liefde*. Tweede deel, 158-159.
- 30 Voor de receptie zie J. Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam 1993, 52-54; Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid*, 693-696 en Prick, 'Nawoord', 10-13; Klaus Beekman, 'L. van Deyssel's *Een Liefde* en de kritiek', in: *Spektator* 1 (1971-1972), 246-258.
- 31 Prick, 'Nawoord', 11-12.
- 32 Frederik van Eeden, 'Een Onzedelijk Boek', in: *De Nieuwe Gids* 3 (1888), 76-77.
- 33 Van Deyssel, *Een Liefde*. Tweede deel, 190.
- 34 Voor een lijst van wijzigingen ten opzichte van de eerste druk zie Prick, 'Nawoord', 21-27.
- 35 Prick, 'Nawoord', 14.

- 36 Oorspronkelijk in drie afleveringen verschenen in *De Gids*. Geciteerd naar *De Gids* 64 (1900), 70-71.
- 37 Jacob Israël de Haan, *Pijpeltijntjes*. Den Haag 1974, 127.

Jaap Goedegebure

'Uw scheede lacht mij lokkend tegen'

- 1 Louis-Ferdinand Céline, *Dood op krechet*. Vert. Frans van Woerden. Amsterdam 1979, 173.
- 2 Zie hierover de bijdrage van Marita Mathijssen in dit boek.
- 3 Ernst van Altena, *Jij goudgepurte lams. Bloemlezing uit de Franse erotische poëzie van de zestiende en zeventiende eeuw*. Hilversum 1982, 29.
- 4 Zie Rody Chanutleau, *Jantje zag een pruikje hangen. Nederlandse priapeën door de eeuwen heen*. Rotterdam 1991.
- 5 Cesar Bombay, *Kloof tegen cilindrs; Naar den ouden trant*. Red. K. Lekkerkerker. Amsterdam 1980, 11.
- 6 Kees Snoek, *E. du Perron. Het leven van een smalle mens*. Amsterdam 2005.
- 7 Cesar Bombay, *Kloof tegen cilindrs. In memoriam Agatha, een sonnetkrans*. Red. K. Lekkerkerker. Amsterdam 1980, 7.
- 8 *In memoriam Agatha*, 14-15.
- 9 Willem Kloos, *Verzen*. Red. P. Kralt. Amsterdam 1995, 20.
- 10 *In memoriam Agatha*, 17.
- 11 Cesar Bombay, *Kloof tegen cilindrs. Het lied van Vrouwe Carola*. Red. K. Lekkerkerker. Amsterdam 1980, 17.

Ton Anbeek

Literatuur, lust en onlust in de jaren zestig

- 1 Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam 1995, 59.
- 2 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 66.
- 3 J. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam 1995, 173.
- 4 Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*, 82.
- 5 Zie Ton Anbeek, 'De Nederlandse Literatuur en de jaren zestig. Of: Is cultuurgeschiedenis mogelijk?', in: *Voortgang. Jaarboek voor neerlandistiek* 33 (2005), 225-226.
- 6 Lisa Kuitert, *Het uiterlijk behang. Reeksen in de Nederlandse literatuur*

1945-1996, 2. Amsterdam 1997, 127-129.

- 7 Gerrit Komrij, *Humoren en temperamenten*. Amsterdam 1990, 60-61.
- 8 E. & Ph. Kronhausen, *Wat is pornografie? Eros en de vrijheid van drukpers*. Derde druk. Den Haag 1963, 293.
- 9 Kronhausen, *Wat is pornografie?*, 292.
- 10 Kronhausen, *Wat is pornografie?*, 144.
- 11 Zie hierover ook de bijdrage van Willem Otterspeer in dit boek.
- 12 Willem Frederik Hermans, *Volliedige werken 1*. Amsterdam 2005, 253.
- 13 Hermans, *Volliedige werken 1*, 752.
- 14 Hermans, *Volliedige werken 1*, 753. Zie voor de receptie en Hermans' reactie daarop: E. Kamp, *Iedereen zei, dat is pornografie. Willem Frederik Hermans en de ontvangst van De tranen der acacia's*. Amsterdam 2005.
- 15 P. Cals, *Venus in minirok*. Amsterdam 2010, 31.
- 16 Cals, *Venus in minirok*, 174-175.
- 17 Arnon Grunberg, *Figuranten*. Derde druk. Amsterdam 1997, 106-107.
- 18 Arnon Grunberg, *De heilige Antonia*. Amsterdam 1998, 75-77.
- 19 Zie voor een uitvoeriger bespreking van de relatie seks-dood bij de zwarte romanicus Jan Wolkers: Ton Anbeek, *Het donkere hart. Romantische obsessies in de moderne Nederlandstalige literatuur*. Amsterdam 1996, 166-171.
- 20 Kennedy, *Nieuw Babylon*, 141.
- 21 A. Svedberg, *Is pornografie schadelijk?*'s-Gravenhage 1966, 117.
- 22 Svedberg, *Is pornografie schadelijk?*, 120.
- 23 Svedberg, *Is pornografie schadelijk?*, 121.
- 24 Svedberg, *Is pornografie schadelijk?*, 90.
- 25 Geciteerd bij Cals, *Venus in minirok*, 279.
- 26 Gerard Reve, *Moeder en Zoon*. Vierde druk. Amsterdam [etc.] 1982, 178.
- 27 Heere Heeresma, *Gelukkige paren*. Vijftiende druk. Amsterdam 1994, 26.
- 28 Heeresma, *Gelukkige paren*, 297.
- 29 K. Schuyt, *Het spoor terug*. J. B. Charles/W. H. Nagel 1910-1983. Amsterdam 2010, 444-454.
- 30 Kennedy, *Nieuw Babylon*, 173-174.
- 31 Jan Wolkers, *Een roos van vlees*. Amsterdam 1963, 163.

Veronika ter Harnisel Haviková
Een doodlopende weg

- 1 J. van Doorne, 'De smerige bij bezig', in: *Trouw*, 23 mei 1964.
- 2 *De Galderlander*, 28 oktober 1964.